

Pərvin Aydın qızı KƏRİMOVA

Xəzər Universiteti

İngilis dili və Ədəbiyyatı Departamentinin müəllimi

E-mail: pkerimova@khazar.org

KOMMUNİKASIYA VƏ ONUN TƏZAHÜR FORMALARI

Dövrümüzdə informasiyanın köçürülməsi və artması ünsiyyət prosesinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. İnformasiya daşıyıcılarının bolluğu və müxtəlifliyi kommunikasiya prosesində müəyyən fərqlərin artmasına səbəb olmuşdur. Bütün hallarda ünsiyyət kommunikasiya vasitəsilə həyata keçirilir. Buna görə də, müxtəlif informasiya vasitələrində istifadə olunan məlumatlar çoxçeşidli olması ilə diqqəti cəlb edir. Məqalədə kommunikasiya ünsiyyət vasitəsi kimi təhlilə cəlb olunur, onun nəzəri məsələli aydınlaşdırılır, informasiyanın təzahür formalarından bəhs olunur.

Açar sözlər: kommunikasiya, ünsiyyət, informasiya, forma

UOT: 159.97

DOI: 10.54414/nxuh5540

Giriş

Obyektivliyə və doğruluğa, habelə normativ düzgünlüyə dair bütün iddialar yalnız kommunikativ bir cəmiyyət çərçivəsində əsaslandırılır. Bir elm kimi kommunikasiya digər sahələrdə (məsələn, sənət, ədəbiyyat, məişət və ya sənaye münasibətlərində) cəmiyyətləri əks etdirən sosial bir prosesdir, quruluş içərisində birləşdirici funksiyaları yerinə yetirir.

Kommunikasiyanın inkişaf problemi elmin elmi çərçivəsində ən inkişaf etmiş bir xarakter alaraq, elm çərçivəsində bir funksional alt sistem təqdim edir.

İnformasiyanı ötürmək üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə olunur. Dil və nitq belə vasitələrdəndir. Adresant informasiyanı müəyyən şəkildə formalaşdırır, onu ötürmək üçün lazım gələn şəkllə salır. Adresant öz məqsədinə uyğun olaraq müəyyən informasiyanı qarşıdakına çatdırmaq üçün semantik, məntiqi, formal, qrammatik cəhətdən bir-birinə bağlı olan komponentlərin birləşdiyi informasiyadan istifadə edir. İnformasiyanın psixolinqvistik təbiətə malik olması da onun ötürdüyü məlumatın məntiqi-semantik bütövlüyü, tamlığı ilə şərtlənir. İnformasiyanın bu cür bütövlüyü müəyyən bir obyekt barədə insan təxəyyülündə əmələ gələn xüsusi bir psixolinqvistik fenomendir. Nitq məhsulunun məntiqi-semantik bütövlüyü danışanın əqli ilə dediklərinin birbaşa və yaxud dolayısı yolla üst-üstə düşməsi kimi dərk edilməlidir [3, s.85].

İnformativlik kateqoriyası bəzən mübahisələrə də səbəb olur. Belə ki, bu bəzən sırf linqvistik təhlil çərçivəsindən kənara çıxır. Bunlardan biri də informasiyadakı yenilikdir. İlk qəbuledici üçün verilən məlumat çox zaman yeni olur və buna görə də bu məlumat informasiya xarakteri daşıyır. Digər bir qəbuledici üçün isə bu məlumat informasiya xarakterli olmayacaq. Çünki mövcud məlumat ona artıq məlumdur. İkinci məsələ isə alınan informasiyanın dəyərliliyidir. Aydın ki, informasiya təkrarlandıqca öz dəyərliliyini itirir və nəticədə informasiya olmaqdan çıxır. Həmçinin də məlumdur ki, bəzi informasiyalar öz dəyərliliyini heç vaxt itirmir.

Dil və nitq aktında kommunikasiyanın rolu

Dil və ya nitq vasitəsilə ötürmə zamanı informasiya hər hansı bir dildə istifadə olunan ifadə formasına keçirilir. Məsələn, bu, Azərbaycan və ya ingilis dilinə məxsus ifadə forması ola bilər. Bu halda kod ingilis və ya Azərbaycan dili olur. Məlumat, informasiya adresata çatdırılmalı xəbərdir. Kontekst bu, informasiyanın daşıyıcısıdır. Kontekst sözdən, cümlədən, abzasdan ibarət olur. İnformasiya mübadiləsi belə bir sxem üzrə baş verir.

Kommunikasiya aktının komponenti olan kontekst informasiyanın predmeti kimi qəbul olunur və buna görə də onu referent adlandırmaq olar. Kommunikativ funksiya referentə uyğun

gəldiyi üçün bu referentiv funksiya da hesab olunur.

Kommunikativ funksiya dilin insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi hesab olunur. Ünsiyyət aktında əsas beş komponent iştirak edir: adresat, adresant, məlumat, kontekst, kod. Ünsiyyətin və ya kommunikasiya aktının başlıca məqsədi məlumatı, informasiyanı bir tərəfdən digərinə ötürməkdir. Tərəflərdən biri informasiya ötürücüsü, digəri isə informasiyanı qəbul edəndir.

İ.Qalperinə görə “informativlik” terminini iki mənada işlədir:

- a) ümumi qəbul olunmuş mənada;
- b) termin kimi.

İlk növbədə, informasiya dedikdə bütün növ məlumatlar nəzərdə tutulur. İnformasiya bir cümlədə, cümlələr birliyinə və yaxud məndə ötürülə bilər. Bu mənada informasiya ideyalarla, fikirlərlə ötürülmək istənilən ismarıclarla bağlı olur [2, s.26]. “İnformasiya” termininin ikinci mənası isə kommunikasiya məsələlərini öyrənərkən üzə çıxır. Bu terminin istifadəsinə o zaman üstünlük verilir ki, predmetlər, əşyalar, hadisələr, münasibətlər haqqında yeni bir məlumat verilir, yaxud qəbul edilir. Beləliklə də, deyə bilərik ki, elmi planda öyrəniləndə heç də bütün məlumatlar özündə informasiya ehtiva etmir. İ.Qalperinə görə “informasiya” və “kommunikasiya” terminləri üst-üstə düşmür, onlar bir-birini inkar etməsələr də fərqli anlayışlardır [6, s.29].

Kommunikativ məqsəd və intensivlik dilin kommunikativ funksiyasını yerinə yetirməkdə mühüm rol oynayır. Kommunikativ məqsəd, ünsiyyət fəaliyyətinin yönəldildiyi strateji bir nəticədir. Ünsiyyət strategiyası, ünsiyyət zamanı ünsiyyət məqsədinə çatmaq üçün danışanın atdığı nəzəri addımlardır. Bu tip nəzəri yanaşmaların mükəmməl birləşməsinə kommunikativ intensiya deyilir. İlk dəfə bu termin N. Klyuevin kitabında işlənmişdir [6, s.109].

Dil nitqin və ünsiyyətin kommunikativ funksiyalarını yerinə yetirir. Ancaq kommunikasiyanın yerinə yetirdiyi dil, nitq və ünsiyyət funksiyalarında bəzi fərqlər var. Bu fərqlərin daha geniş nəzərdən keçirilməsi bəzi dəqiqləşdirmələr tələb edir. Bu mövzular informasiya kateqoriyalarını və vahidlərini, kommunikasiya funksiyalarını və dil-nitq əlaqələrini əhatə edir. Bu mövzuya nitq və ünsiyyət bilikləri baxımından baxsaq, bütün ünsiyyətdə istifadə olunan

sözlərin müxtəlif funksiyaları və xüsusiyyətləri üzə çıxır.

Dilin kommunikativ funksiyası

Dilin kommunikativ funksiyası ünsiyyət prosesinin amilləri ilə əlaqədar olaraq nitqin və informasiyanın kommunikativ funksiyası kimi də qəbul edilməlidir. Bu, artıq qeyd edildiyi kimi, bir sıra mövzuların aydınlaşdırılmasını və onlara cavabların verilməsini tələb edir [3, s.187].

Kommunikativ fəaliyyət zamanı ötürülən iki informasiya tipi var:

Koqnitiv informasiya - insanın psixiki fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş və işarə sistemləri ilə sosial şəkildə ifadə olunmuş dünya haqqında biliyidir. İnformasiyanın bu tipi, ilk növbədə, biliyin məzmunu ilə bağlıdır, o informasiya ötürücüsünün subyektiv təsirindən azaddır və buna görə də səmərəli praktik fəaliyyəti üçün yararlıdır.

Dil informasiyası - dünya haqqında dil vahidlərindəki informasiyadır. Bu informasiya həmin vahidlərin referensial, qrammatik və pragmatik vahidlər mövcuddur. Dil informasiyasında əsas diqqət biliyin məzmunundan onun formasına yönəlir.

Kommunikasiyalar hər hansı təşkilat rəhbərinin fəaliyyətinin əsas hissəsidir, çünki kommunikasiya insanlar arasında zəruri məlumatların mübadiləsidir.

İnformasiya mübadiləsi olmadan təşkilatın rəhbərliyi və əməkdaşları birlikdə çalışa, həmçinin qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün lazım olan vəzifələri yerinə yetirə bilməzlər.

Amerika sosiologiyasının banilərindən biri olan Ç.Kuli hesab edirdi ki, kommunikasiya dedikdə elə bir mexanizm başa düşülür ki, bu mexanizm vasitəsilə insan münasibətlərinin mövcudluğu və inkişafı – məkanda ötürülməsi və zamanda saxlanması qabiliyyətləri ilə birlikdə şüurun bütün simvolları mümkün olur. Kommunikasiya özündə mimika, ünsiyyət, jestlər, səs tonu, sözlər, yazı, çap, dəmir yolları, teleqraf, telefon, məkan və zamanın fəth edilməsi üzrə ən son nailiyyətləri ehtiva edir. Kommunikasiya vasitələri və qalan xarici aləm arasında aydın sərhəd mövcud deyildir. Lakin xarici aləmin yaranması ilə yalnız fikirlərin ötü-

rülməsi üçün nəzərdə tutulmuş standart simvollar sistemi meydana çıxır və burdan da kommunikasiyanın ənənəvi inkişafı başlayır.

K.Çerri kommunikasiyaya dil və işarələrin köməyiylə, müxtəlif məqsədyönlü fəaliyyətlər üçün ümumi əhəmiyyətli qaydalar toplusunun yaradılması ilə həyata keçirilən fərdlərin sosial birləşməsi tərifini vermişdir. A.Ursul kommunikasiyanın mürəkkəb dinamik sistemlər və onların məlumatı qəbul etmək, toplamaq və dəyişmək imkanına malik hissələri arasında məlumat mübadiləsi olduğunu vurğulayırdı [5, s.208].

Yuxarıda qeyd edilənlərdən çıxış edərək, “kommunikasiya” anlayışına dəqiq tərif vermək olar [11, səh. 43- Черри, К. Человек и информация: пер. с англ. / К. Черри. - М.: Связь, 1972. – 368с.].

Kommunikasiya insanlar və insan qrupları arasında şifahi və yazılı, bədən dili və nitq parametrləri formasında ünsiyyət və məlumatın çatdırılması prosesidir. Kommunikasiyanın müəyyən məqsədləri vardır. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- 1) Subyekt və obyekt arasında məlumat mübadiləsinin təşkil edilməsi;
- 2) İdarəetmə məlumatının emosional və intellektual mübadiləsi prosesinin təşkil edilməsi.
- 3) Təşkilatdakı insanlar arasında əlaqə yaratmaq.
- 4) Təşkilatın daxili mühitinə ümumi baxışların formalaşdırılması.
- 5) Təşkilatın vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün kollektivlərin birgə işinin təşkil edilməsi. [4, s.33].

Kommunikasiya prosesi müxtəlif kommunikasiya subyektləri arasında məlumat mübadiləsinin həyata keçirildiyi qarşılıqlı əlaqə prosesidir. Kommunikasiya prosesi kommunikantların qarşılıqlı əlaqəsi zamanı hər iki istiqamətdə məlumatın formalaşması, ötürülməsi, qəbulu, deşifrə olunması və istifadəsi mərhələlərinin dinamik şəkildə bir-birini əvəz etməsini özündə ehtiva edir. Məlumat mübadiləsi prosesi məlumatın formalaşmasından başlayır. Məsələn, hansısa məhsul haqqında müəyyən auditoriyaya ünvanlanmış reklam məlumatının hazırlanması üçün onun analoqlarından sərfəli şəkildə fərqlənən obrazının yaradılması lazımdır. Daha sonra, reklam konsepsiyasını sahibin istehlak prosesinə daxil olmasına qədər həyata keçirmək

lazımdır. Buna əsaslanaraq, satıcı və alıcı arasında kommunikasiya prosesində istifadə olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş məlumat əşyalara sosial dəyər verməyə kömək edən aşkar (gerçək), eləcə də simvolik (obrazlı) məlumatları özündə ehtiva etməlidir [6, s.168].

Məlumat ötürülməsi qabiliyyəti kommunikasiyanın məqsədi, kommunikasiya kanallarının formalaşdırılması, işarə sistemi (ünsiyyət dili, simvol sistemi) kommunikasiyanın ümumi tərəflərinin olması ilə müəyyən edilir. Ünsiyyət dili hər bir kommunikasiya kanalı üçün formalaşdırılmalı olan şifahi və yazılı nitq formalarının janrları ilə xarakterizə olunur. Kommunikasiyanın standartlaşdırılması üslub standartlarına, məlumatın ötürülməsi mexanizminə əsaslanmaqla həyata keçirilir. Məna və qiymətləndirmə məlumatının ötürülməsi üçün müvafiq verbal və qeyri-verbal vasitələrdən istifadə edilir [5, s.67].

Ötürülən məlumat qəbul edən tərəfindən adekvat olaraq qavranılmalıdır. Bunun üçün şifrələnmə və deşifrələnmə vahid zənciri təşkil edir. Kommunikasiyanın texniki vasitələrin köməyiylə həyata keçirildiyi halda, məlumatın müxtəlif kütləvi informasiya kanalları (girişdə eyni olan müvafiq apparaturanın və kommunikasiya kanalının köməyiylə) ilə şifrələnməsi və deşifrə olunması təmin edilir.

Kommunikasiya faktorları dil şifrəsinin seçilməsi, eləcə də onların istifadə norması və xüsusi kommunikasiya funksiyalarının aktuallaşdırılması üsulları kimi kommunikasiyanın qurulmasını formalaşdırır.

Dil şifrəsi mövcud kommunikasiya vasitələri və kommunikasiya kanallarının həcminə, tezliyinə əsaslanmaqla seçilir. Dil şifrəsinin seçilməsinə həmçinin nəşrlərin tematikası, janrı, radio və televiziya verilişlərinin tipi də təsir edir. Şifrə seçimi mətbuat, radio və televiziya real olaraq işlədilən dil növləri ilə müəyyən edilir. Müvafiq təhsil və mədəni səviyyəyə aid insanlar üçün öz dil şifrəsi seçilir. Milli regionlarda qanunla KİV-lərdə, təhsil və elmi müəssisələrdə əhalinin yerli dilinin istifadəsinin zəruriliyi göstərilir [5, s.109].

Nəticə

Nitq kommunikasiyası prosesinə estetik tələblər sırasına xoş səslənməyən və nadir işlədilən formaların istifadəsinin məhdudlaşdırılması və ya tam istisna edilməsi, bir ifadədə

ümumi kökə və eyni məzmunu malik sözlərə, əsassız təkrarlara, pauzalara yol verilməməsi daxildir.

Kommunikasiya prosesinin effektivliyi məşhur adlara, nüfuzlu şəxslərə istinadı artırır. İnsanlar fikirlərinin məşhur şəxsiyyətlərin nöqtəyi-nəzəri ilə üst-üstə düşdüyü zaman özlərini əmin hiss edirlər. Tez-tez kommunikasiya prosesində dinləyicini (oxucunu, tamaşaçını) sirli dünyaya aparmaq məqsədilə ekzotik terminlərdən istifadə edildiyini görmək olar. Eyni zamanda, məlumatın anlaşılmaz və həm də təsəvvürü qarışdıran sözlərlə həddindən artıq doldurulması anlaşılmazlıq baryeri yarada bilər [5, s.98].

Kommunikasiyanın informativliyi onun mahiyyət və məzmununa, mövzusunə və müəllif konsepsiyasına, düşüncə predmetinin müəllif tərəfindən qiymətləndirilməsinə daxil edilmiş yenilikdir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, kommunikasiyanın funksionallığı onun hansı sahələrdə fəaliyyət göstərməsini nəzərdə tutur. Bu, kommunikasiyanın sosial funksiyası ilə bağlıdır. Kütləvi informasiya vasitələrindəki informasiyalar sosial, siyasi, iqtisadi, mədəni, elmi, idman və s. sahələrə aid olur. Belə informasiya vahidləri kütləvi oxucu və dinləyici üçün nəzərdə tutulur. Kommunikasiyanın funksional kateqoriyaları elə keyfiyyətləri özündə əks etdirir ki, onlar informasiyanın təşkilində ayrı-ayrı

kommunikantların tələbi ilə deyil, kommunikativ aktın xüsusiyyətlərindən irəli gələn fəaliyyət və aspektlər formasında meydana çıxır.

Beləliklə, kommunikasiya prosesini dəstəkləyən müxtəlif üsullardan və kütləvi informasiya vasitələrinin fərdlərə və sosial qruplara təsirinə imkan verən amillərdən istifadə kommunikanta məlumat mübadiləsi prosesini lazımi istiqamətə yönəltməyə və qarşıya qoyduğu məqsədlərə nail olmağa imkan verir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Брехт Б. История жизни. М., Логос, 2003, 156 с.
2. Динсмор ДЖ. Ментальные пространства с функциональной точки зрения // Язык и интеллект. Сб. / пер. с англ. И нем. / сост. И вступ. Ст. В.В. Петров. М., 1995, с. 385-411.
3. Кривенко Б.В. Язык массовой коммуникации: лексико-семиотический аспект. Воронеж: ВГУ, 1993, 224 с.
4. Немов, Р.С. Психология. Психодиагностика. М.:Владос, 2001, 640 с.
5. Урсул, А.Д. Природа информации. М.: Политиздат, 1968. 288с.
6. Черри К. Человек и информация: пер. с англ. М.: Связь, 1972, 368с.

Парвин Айдые кызы КАРИМОВА

Преподаватель Хазарского университета, Факультет английского языка и литературы

E-mail: pkerimova@khazar.org

КОММУНИКАЦИЯ И ФОРМЫ ЕЕ ПРОЯВЛЕНИЯ

Передача и приумножение информации в наше время оказали значительное влияние на процесс общения. Обилие и разнообразие носителей информации обусловило увеличение определенных различий в процессе коммуникации. Во всех случаях общение осуществляется посредством общения. Поэтому информация, используемая в различных средствах массовой информации, привлекает внимание своим многообразием. В статье анализируется коммуникация как средство коммуникации, уточняются ее теоретические вопросы, рассматриваются формы проявления информации.

Ключевые слова: коммуникация, отношение, информация, форма

Parvin Aydın KARIMOVA

Lecturer at Khazar University, Department of English Language and Literature

E-mail: pkerimova@khazar.org

COMMUNICATION AND ITS MANIFESTATION FORMS

In our time, the transfer and increase of HIV has had a significant impact on the communication process. The abundance and diversity of information carriers has led to an increase in certain differences in the communication process. In all cases, communication is carried out through communication. Therefore, the information used in various media attracts attention with the fact that it is multifaceted. The article deals with the analysis of communication as a means of communication, its theoretical issues are clarified, and the forms of communication are discussed.

Keywords: communication, attitude, information, form

Daxil olub: 15.07.2022